

جلوه‌های نقاشی قاجاری بر دیوارنگاره‌های کوشک قاجاری باغ فین کاشان

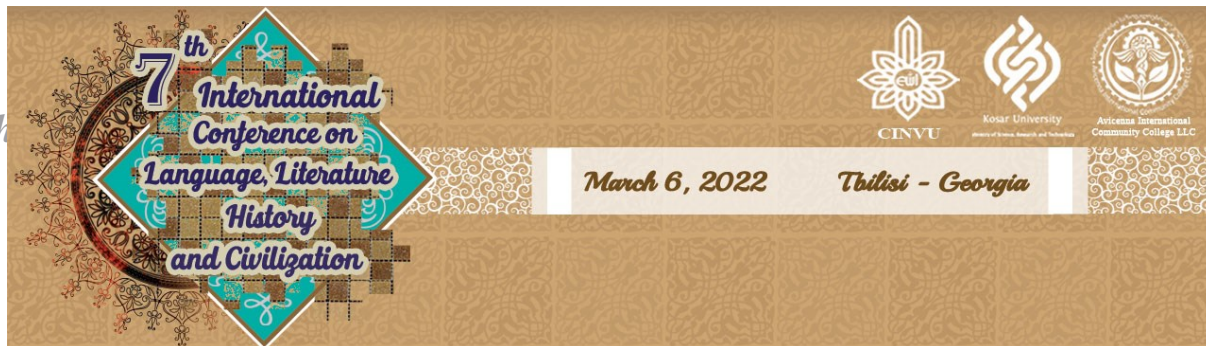
مریم کیان اصل

عضو هیات علمی پژوهشگاه میراث فرهنگی

چکیده

فتحعلی شاه در سال ۱۱۸۹ شمسی دستور ساخت بنای کوشکی را در باغ فین صادر کرد. که به نام شترگلوی فتحعلی شاهی هم شناخته می‌شود. چهار طاقی با حوض جوشان، حوضخانه و صفه چهار ایوانی سرپوشیده و شاه نشین بخش‌های مختلف کوشک قاجار هستند. اجرای نقاشی‌های دیواری این کوشک را به نقاش مشهور دوره قاجار، صنیع‌الملک نیز نسبت داده‌اند. از آنجا که بعد از مرگ امیرکبیر در این باغ تا سال ۱۳۵۲ شمسی حفاظتی از این اثر صورت نگرفت، نقاشی‌ها در اثر نم و رطوبت و یا عوامل انسانی از بین رفته‌اند. بعدها عکس این نقاشی‌ها در آلبوم یک جهانگرد فرانسوی پیدا شد و استاد مطینی فر، به بازسازی آنها همت گماشت. قسمت‌های کم‌رنگ نقاشی در حاشیه‌ها و پایین‌تر از قسمت سقف نمونه اصلی هستند و مابقی بازسازی شده‌اند. موضوع نقاشی‌های این کوشک شامل مجالس بزم شاهی با حضور بانوان نوازنده و رقصدگان، شکار آهو با باز و شیر، آب‌تنی شیرین، اولین دیدار شیرین و فرهاد، بندبازی (لاند بازی) و همچنین نگاره‌هایی از شاهزادگان فتحعلی شاه که در شاهنشین این کوشک اجرا شده‌اند. این مقاله به روش تاریخی-توصیفی نوشته شده و مطالب آن به صورت مطالعه کتابخانه‌ای و میدانی، جمع‌آوری شده است. نقاشی‌های روایی به رنگ آبی و سفید در کنار قاب بندی‌های درون رنگهای گرم تر مانند اخراپی تیره، لاجوردی، سبز و زرد، درون رسمی بندی‌های زیر گنبد، فضایی را به وجود آورده تا بازدید کنندگان در هر کجای حوضخانه بیاستند، قادرند این نقاشی‌های چشم‌نواز را ببینند. نقاشی‌ها که با رنگ آبی روی زمینه سفید اجرا شده و شامل ۱۲ مجلس است همه برگرفته از ادبیات ایرانی است و موضوع اصلی آنها رابطه عاطفی میان انسانهاست. از دیگر سو به جلال و شوکت خانواده دربار نیز توجه زیادی شده است.

واژه‌های کلیدی: نقاشی دیواری، مکتب قاجار، پیکرنگاری، طراحی سنتی، تذهیب

۱- مقدمه

باغ فین از معروف ترین و مهم ترین جاذبه های گردشگری کاشان است که جزو ۹ باغ ایرانی در فهرست میراث جهانی ثبت شده است. این باغ به حدی زیبا است که از آن به عنوان نمونه کامل باغ سازی ایرانی یاد می کنند. این باغ به خوبی روش ایجاد منظر فرهنگی را معرفی می کند. باغ فین به لطف وجود فواره های متعدد، صدای دلنشین آب و درختان سر به فلک کشیده، مکانی رویایی برای گشت و گذار به شمار می رود. گلاب گیری کاشان نیز یکی از معروف ترین سنت های متداول کاشان و مناطق اطراف آن است. گلاب گیری در فصل بهار و ماه اردیبهشت با شکوفایی گل محمدی در مزارع کاشان، انجام می شود و حال و هوای خاصی دارد. هر گردشگری که برای مراسم گلاب گیری به کاشان بیاید نیز حتما از باغ فین دیدن می کند. حضور گردشگران در تعطیلات نوروزی و تابستان بسیار پررنگ بوده است. یکی از بنا های این مجموعه که گردشگران را مجذوب خویش می کند نقاشی های کوشک فتحعلی شاهی یا بنای شتر گوی قاجاری است. این نقاشی ها با آن که مرمت شده ولی هم چنان گویای روایت های ادبیات ایران است.

شاهان و شاهزادگان مهمترین سفارش دهندگان آثار هنری و تنها حامیان هنر بوده اند. در روزگار فتحعلی شاه سبک دیوارنگاری، رونقی دیگر یافت. بر اساس یک سنت دیرینه، شاهان قاجاری، نقاشان و سایر هنرمندان را در دربارشان نگه می داشتند..

۲- معرفی اجمالی ابنیه باغ فین:

باغ فین و حمام فین کاشان در ۶ کیلومتری جنوب شهر کاشان در انتهای خیابان امیرکبیر فعلی و روستای فین کوچک قدیم قرار دارد. وسعت باغ فین بالغ بر ۲۳ هزار مترمربع و شامل یک حیاط مرکزی است که به وسیله دیوار، بارو و برج های استوانه شکل محصور شده است.

این اثر در تاریخ ۱۵ آذر ۱۳۱۴ با شماره ثبت ۲۳۸ به عنوان یکی از آثار ملی ایران به ثبت رسیده است و در هشتم تیر ۱۳۹۰ باغ فین کاشان بهترین نمونه خلق فناوری با طراحی بی نظیر و هندسی از کاملترین باغ های ایرانی با کسب پنج معیار از ۶ معیار فرهنگی کمیته میراث جهانی به همراه هشت باغ ایرانی دیگر در سازمان آموزشی، علمی و فرهنگی سازمان ملل متحد (یونسکو) به ثبت جهانی رسید. (فین ج بهانی کاشان، عروس باغ های

ایرانی - <https://www.irna.ir/news/84387622>

برخی تغییر نام چشمه فین به چشمه سلیمانیه را، بنا کردن صفه ای پیرامون چشمه، توسط شاه سلیمان صفوی می دانند. از اواخر دوره صفویه تا دوره زندیه و همزمان با حمله افغان و لشکرکشی های نادر شاه، توجهی به باغ نشد ولی در دوره کریم خان زند و همزمان با وقوع چند زلزله پیاپی، مرمت باغ و ابنیه موجود در آن نیز مورد توجه قرار گرفت و بنای خلوت کریمخانی به آن افزوده شد. «ساختمان مرکزی باغ فین فعلی به دوران شاه عباس اول نسبت داده شده و برخی طراح این باغ را غیاث الدین جمشید کاشانی و برخی دیگر شیخ بهایی معرفی می کنند».

http://flymalek.com/fa/user/temp.php?irantech_parvaz=newsdetail&detail=20

در مقایسه با بسیاری از باغ‌های ایرانی مشابه، باغ فین با آب قابل توجهی مشروب می‌شود. از لحاظ باغ‌آرایی و آبرسانی، از دانش فنی ویژه‌ای برخوردار است. بناهای این باغ شامل سردر ورودی و برج و باروی آن، شترگلی صفوی در میانه باغ، شترگلی فتحعلی‌شاهی و اتاق شاهنشین در جنوب خاوری باغ، موزه در غرب باغ و حمام و کتابخانه در شرق باغ می‌شود.

باغ فین مجموعه‌ای است که به تدریج و در طی زمان پدید آمده است. شواهد تاریخی ساخت بناهای سردر ورودی باغ در دیوار شمالی همچنین بارو و برج‌های مدور چهارگانه اطراف آن، عمارت سراستان در میانه باغ و حمام بزرگ واقع در جبهه شرقی آن را به زمان شاه عباس نسبت می‌دهند. در دوره قاجاریه در محوطه باغ نیز کلیه کف و ازاره و نما سازی در اطراف جدول‌های عمارت و خیابان‌ها و ۲ حمام بزرگ و کوچک آن با تخته سنگ‌های مرمر شفاف و کاشی‌های ممتاز هفت رنگ و فیروزه‌ای انجام شد.

گذر اصلی یا شرقی - غربی باغ، دو عمارت کتابخانه امیرکبیر و موزه ملی کاشان را به عنوان دو نقطه عطف در منتهای خود دارد. این گذر در جنوب محور تقارن شرقی - غربی باغ قرار گرفته است. حاصل این جابجایی، پدید آمدن دو فضای نامتقارن در سوی این گذر است. چنین به نظر می‌رسد که بخش جنوبی حاصل از این تقسیم، به فضای خلوت و اندرونی باغ اختصاص دارد و بخش شمالی آن، فضای بیرونی و عمومی باغ را تشکیل می‌دهد. باغ فین افزون بر این دو گذر اصلی شامل گذرگاهی فرعی است که در طول باغ از جنوب به شمال امتداد دارد. این محور از مقابل عمارت شترگلی در جبهه جنوبی باغ آغاز و در آخر به یکی از ورودی‌های فرعی باغ در دیوار شمالی ختم می‌شود. عمارت شترگلی از طریق عمارت شاه نشین به خلوت کریمخانی پیوسته است و مجموعه این بناها دیواره جنوبی باغ را تشکیل می‌دهد. بدنه غربی را مجموعه به هم پیوسته امیرکبیر و دو حمام کوچک و بزرگ باغ محصور ساخته و در بدنه شرقی آن و در پشت حصار باغ، عمارت کنونی موزه ملی کاشان واقع شده است.

۳- اجزای ساختمانی مختلف در باغ فین:

۳-۱- **ساختمان سردر:** ورودی باغ فین ساختمان سردر در آن است که خود بنایی دو طبقه و یادگار دوره صفوی است. طبقه اول آن شامل هشتی و دالان ورودی به باغ است. اما در طبقه دوم سالنی یکپارچه وجود دارد که از فراز آن می‌توان کل محوطه باغ را زیر نظر داشت.

۳-۲- **بنای شترگلی صفوی:** بنای اصلی شترگلی صفوی روبه‌روی خیابان اصلی باغ قرار دارد. از قرار معلوم این بنا در جریان زلزله تخریب و دوباره تجدید بنا شده است. در جلوی شترگلی صفوی استخر بزرگی وجود دارد. در پشت بنا نیز حوض آب به چشم می‌خورد. در میان این ساختمان نیز حوضچه‌ای است که آب چشمه با طرحی جالب (موسوم به شترگلو) در آن فوران می‌کند. این ساختمان قبلاً به صورت سه طبقه و طبقه بالای آن به صورت کلاه فرنگی بوده است.

یکی از موارد جالب درباره این باغ به باور برخی از مردم برمی گردد که معتقدند با انداختن سکه‌ای در درون حوض، آرزویشان برآورده می‌شود. اگرچه این کار تفریح و سرگرمی به شمار می‌رود، فلسفه انداختن سکه در آب را می‌توان در مذهب زرتشت پیدا کرد که آب مظهر پاکی است و پیروان آن بخشی از دارایی خود را به الهه آب هدیه می‌دادند تا برکت خانه‌هایشان شود. (نراقی، ۱۳۴۲: ۷۱)

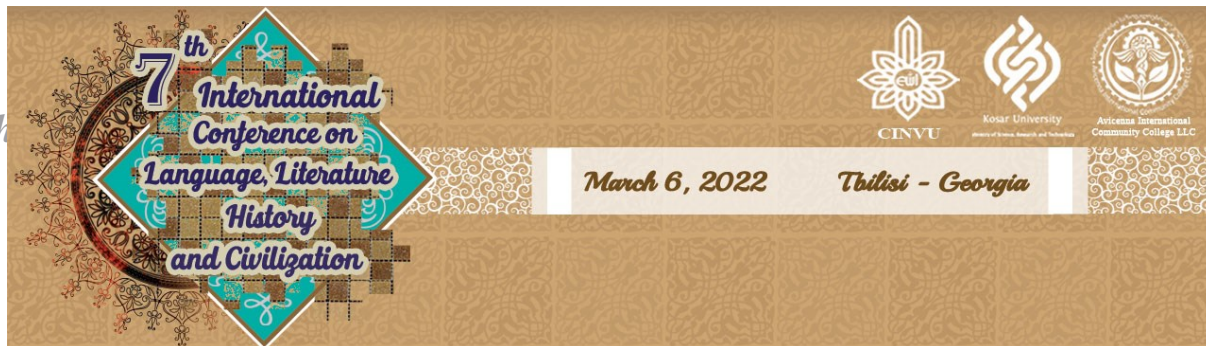
۳-۳- خلوت کریم‌خانی: این باغ تا پایان دوره صفوی با تغییری اندک همچنان آباد بود اما با هجوم افغان‌ها به ایران از رونق این باغ کاسته می‌شود و رو به ویرانی می‌نهد. در دوره زندیه، کریم‌خان عرصه‌های باغ را از نو آباد کرده که عمارت خلوت کریم‌خانی در جنوب باغ از افزوده‌های همین دوران است.

در دوره‌ی کریم‌خان زند، در مجاورت باغ و در جبهه‌ی جنوب‌غربی آن مجموعه‌ای متشکل از خلوت و چند بنای دیگر ساخته شد که امروزه حیات خلوت کریم‌خانی تعمیر شده و مورد بهره‌برداری قرار گرفته است. این اندرونی مشتمل بر حیاط کوچکی است که دو سوی آن را اتاق‌های تودرتو احاطه کرده‌اند. دسترسی به این مکان علاوه بر دری که رو به باغ باز می‌شود از معبر عمومی نیز امکان پذیر است. در حال حاضر از این مکان به‌عنوان مهمان‌سرای اداره میراث فرهنگی استفاده می‌شود. (همان)

۳-۴- حمام باغ فین: پس از آسیب‌های ناشی از زلزله، در دوران فتحعلی‌شاه برای مرمت باغ اوامری داده می‌شود. در این زمان علاوه بر مرمت تمامی باغ و عرصه و اعیان آن و همچنین افزوده شدن عمارت شترگلویی در مجاورت عمارت خلوت کریم‌خانی و حمام کوچکی در کنار حمام صفوی باغ برپا می‌شود. (همان)

۳-۵- خلوت نظام الدوله: در سال ۱۲۴۲ ه.ق. حاج علی‌محمد خان صدرا صفهانی، ملقب به نظام‌الدوله (داماد فتحعلی‌شاه)، به حاکمیت کاشان منصوب شد. ایشان باغ فین را به عنوان محل سکونت و دیوانخانه برگزیدند. از این رو در ضلع غربی و در خارج از محدوده اصلی باغ به منظور اندرونی و حرمرسرای خویش عمارت جدیدی احداث کردند که به خلوت نظام‌الدوله مشهور شد. امروزه موزه ملی کاشان روی بخشی از محروبه‌های نظام‌الدوله قرار گرفته است و تنها هشتی ورودی و بخشی از اتاق‌های پشت موزه از آن باقی مانده است. (همان)

۳-۶- بنای شترگلوی فتحعلی‌شاهی: در دوران فتحعلی‌شاه قاجار نیز به آثار و ابنیه باغ افزوده شده است. صفه‌نویباده به نام شترگلوی فتحعلی‌شاهی در سمت جنوب شرقی باغ احداث شد که هنوز به همین نام باقی مانده است. این بنا علاوه بر حوضخانه، چهار طاقی با حوض جوشی که آب سرریز آن به وسیله سه جدول کاشی از وسط خیابانهای باغ جریان می‌یابد، مشتمل است بر صفه وسیع و سرپوشیده با چهار ایوان و شاه‌نشین که در دو طرف شمالی و جنوبی این بنا

دو حیاط خلوت با اتاق‌های متعدد احداث شده بود. این بنا به دستور فتحعلی شاه ساخته شده و شامل شترگلو و صفه مجاور و دارای دو حیاط خلوت در قسمت شرق و غرب آن است. کف صفه کلا از سنگ مرمر مفروش بود و سقف آن به طرز جالبی نقاشی شده است که هنوز قسمتهایی از آن دیده می‌شود. (همان)

این بنا متشکل از صفه شاه‌نشین، حوضخانه، حیاط خلوت‌ها و اتاق‌های مجاور آن است. از جذابیت‌های این فضا، نقاشی‌هایی با موضوعات متنوع به رنگ آبی است. در مدتی که بنای کوشک قاجاری در دست ساخت بود، فتحعلی شاه گاه و ناگاه برای سرکشی و تفریح به کاشان می‌آمد. تا سال ۱۲۲۶ قمری که تعمیرات بناهای باغ شاه به پایان رسید و به نقش و نگارهای دلفریبی مزین گشت. (همان)

«روی هر یک از طاقچه‌های فوقانی در گاه‌ها، نقاشی خوش آب و رنگی تصویر و نام و نشان و القاب یکی از پسران خاقان را در لباس‌های بلند و مخصوص درباری اجرا شده است. سقف و طاق گنبدی شترگلو و صفه مجاور و در گاه‌ها با انواع نقش و نگار گوناگون هندسی و افسانه‌ای تزیین یافته که برخی گوشه‌های آن هنوز نمودارند. در واقع پس از مرگ فتحعلی شاه، باغ شاه کاشان دیگر هرگز دوران شکوه و اعتلای گذشته خود را باز نیافت.» (فلور، ۱۳۹۵: ۳۶)

برخی از کارشناسان فرهنگی در کاشان معتقدند که نقاشی‌های سقف و دیوارهای بنای کوشک فتحعلی شاهی باغ فین توسط ابوالحسن غفاری انجام گرفته است. «نقاشی‌های دیواری که تمام سطوح داخلی دیوارهای کوشک فتحعلی شاهی را پوشانده‌اند با ثبت موضوعات مختلف مانند وقایع تاریخی مهم (جنگ و تاجگذاری)، چهره‌پردازیها و تصاویر مشخص شاه، همچنین نگاره‌ها و مناظر برخی نقاشی‌هایی که در سقف قرار دارد، عمل صنایع الملک غفاری، عموی که حال الملک است، که چون تا سال ۱۳۵۲ شمسی از باغ حفاظت نشده نقاشیها در اثر نم و رطوبت و یا عوامل انسانی از بین رفته است.» ولی فلور معتقد است که ابوالحسن خان غفاری (صنایع الملک) نه تنها در نقاشی رنگ و روغن، بلکه در مسیر تهیه تصاویر چاپ سنگی و همچنین مصورسازی نسخ و نقاشی آبرنگ، حرفه‌ای بود ولی خود را درگیر پیکرنگمایی شاهان، روی دیوارنگاره‌ها نکرده است. (همان، ۳۹)

هماهنگی معماری و نقاشی‌های به کار رفته در تزئینات آن برای ایجاد فضایی خوشایند، با تصاویر شاهزادگان و چشم اندازها در شاه‌نشین و نقاشی‌هایی با مضامین ادبی و صحنه‌های شکار در بخش حوضخانه، شبیه‌سازی شده‌اند. معماری که همواره حاوی مضامین معنوی در کالبدش بوده است، این بار بیشتر به دنبال ایجاد فضایی فرح‌بخش است.

۴- دیوارنگاره‌های کوشک فتحعلی شاهی

فلور در کتاب دیوارنگاره‌های دوره قاجار به نقل از گلدا سمیت، در باره نقاشی‌های کوشک فتحعلی شاهی چنین می‌نویسد: «در جانب مقابل درگاه ورودی، ساختمان اصلی است که گرچه تا حدودی ویران گشته لکن هم‌چنان نشانه‌های پرشماری شکوه و عظمت سابق را داراست. آن‌جا مملو از تمثال‌های فتحعلی شاه و شستن از فرزندان بلند پایه‌اش است که جملگی به طرز شگفت‌انگیزی همسان و همگی مطلقاً بدون رعایت علم مناظر و مریا ترسیم گشته‌اند. اما بعضی

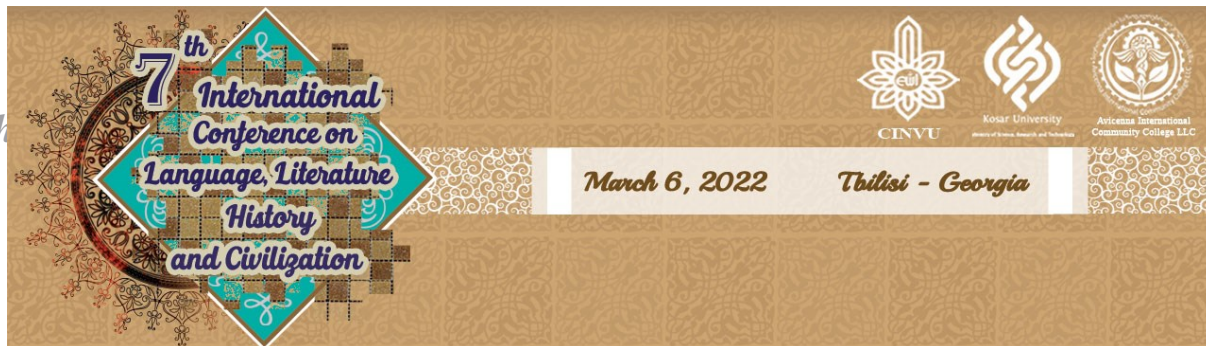
صحنه‌های مربوط به شکار و جنگ با لطف و طراوت خاصی انجام گرفته است. تصویر یک بانو و یک نجیب‌زاده انگلیسی هم با جام شرابی در دست بر روی دیوار نقش بسته اند. . . . بسیاری از قاب‌های ترنجی منقوش بر سقف ها هنوز هم به جهت رنگ آمیزی شان در خور توجه اند.» (فلور، ۱۳۹۵: ۹۰)

تزینات اصلی در دو قسمت شاهنشین و حوضخانه بنا اجرا شده است. قسمتهای کم رنگ نقاشی در حاشیه‌ها و پایین تر از قسمت سقف اصل هستند.

تزینات شاه نشین: شاهنشین، رواق، صفه یا ایوانی بلندتر از سطح کوشک و قصر که شخص پادشاه در آنجا جلوس می‌کند. (ناظم‌الاطباء). شاه نشین کوشک فتحعلی شاهی دارای طاقماهایی است که بستر گچی داشته و روی آن نقاشی‌هایی اجرا شده که برخی از آنها به دلیل رطوبت از میان رفته است.

۱- **گچبری اشعار خوشنویسی در شاهنشین:** تاریخ اتمام تزینات بنا که مجموع حروف ابجد در بیت آخر قصیده میرمعصوم خاوری، معرف سال ۱۲۲۶ ه. ق است که دور شاه نشین کوشک فتحعلی شاهی، گچبری شده است. میرزا محمد تقی بن الحسینی کاشانی از خوشنویسان عصر زندیه و اوایل دوره قاجار و از سادات محله کلهرکاشان و به احتمال زیاد از اخفاد میرمعز کاشانی است. میرزا محمد تقی خط نستعلیق را استادانه تحریر می‌کرد و اشعار میرزا معصوم خاوری کوزه‌کنانی که به صورت گچبری برجسته در عمارت شترگلوی فتحعلی شاهی در باغ فین خط میرزا محمد تقی و حاکی از استادی وی در نگارش خط نستعلیق است. از سایر آثار وی می‌توان کتیبه سردر ورودی مسجد و مدرسه امام خمینی را در کاشان نام برد. (م. شاهپور کاشان/ یکشنبه ۲۳ آبان ۱۴۰۰ / <https://remc.kashan.ir> / سایت کاشان. جمعه ۱۴ فروردین ۱۳۹۴)

به نظر می‌رسد مرتضی مطیفی فرد، در راستای فعالیت‌های خود با اداره میراث فرهنگی کاشان، و مرمت خانه‌های تاریخی (طباط بایی، برو جردی و آل یا سین)، بخشی از تزیینات گچی کو شک فتحه لمی شاهی رانیز برعهده داشته است. <https://memarnet.com/fa/node/1652>

۲- حجاری اشعار و کتیبه خوشنویسی در شاهنشین: در صفت وسیع و سرپوشیده شاه نشین با چهار ایوان و شاه نشین که در گذشته کف همه آنها از تخته سنگهای بزرگ مرمر فرش شده بود، در جلوی شاه نشین مشرف به حوض جوش دست اندازی از سنگ مرمر نقش و نگارهای برجسته حجاری و آب طلاکاری شده بود. این بیت به خط نستعلیق نقر و نگاشته شده بود: « این دستگه شاه جهان است عشرتگه خسرو زمان است »

۳- نقاشی دیواری شاهنشین:

دیوارنگاره‌های شاه نشین را می‌توان به سه دسته تقسیم کرد:

- نقاشی‌های سقف که کاملاً از طراحی سنتی مرسوم در ایران و به نوعی از شیوه تذهیب مشابه آن چه در کتاب ارایی استفاده می‌شد، پیروی می‌کند. تزیینات نقوش سنتی اسلیمی و ختایی درشمسه مرکزی سقف شاهنشین بسیار پرکار است. در مرکز سقف یک شمسه دوازده وجود دارد که از مرکز گنبد به سمت تویزه‌ها گسترش یافته است. برای بخش دیوارها و تویزه‌های نیز از نقاشی گل و مرغ و گلفرنگ استفاده شده است. طرح اسلیمی با گردش بندها و هماهنگی با شاخه‌های آراسته به برگ‌ها و نیم برگ‌ها به همراه بند اسلیمی به اطراف گسترش می‌یابد. تمام منحنی‌های اسلیمی جهتی به درون و جهتی به بیرون دارند که جزء ذات اسلیمی است که این اشاره به بی‌نهایت دارد. در وسط اسلیمی با بندهای ضخیم به رنگ لاجوردی، نقوش گل‌های ختایی به رنگ طلاپی طراحی شده که به آن اسلیمی گلدار می‌گویند.

7th International Conference on Language, Literature History and Civilization

March 6, 2022 Tbilisi - Georgia

CINVU Kosar University Aricenna International Community College LLC

دیوارنگاره‌های سقف شاهنشین که با استفاده از نقوش سنتی اسلیمی و ختایی و گره‌های هندسی تزیین شده است.

نقوش گل‌فرنگ و طرح گل و مرغ در میان بندهای اسلیمی گلداز دهن اژدری

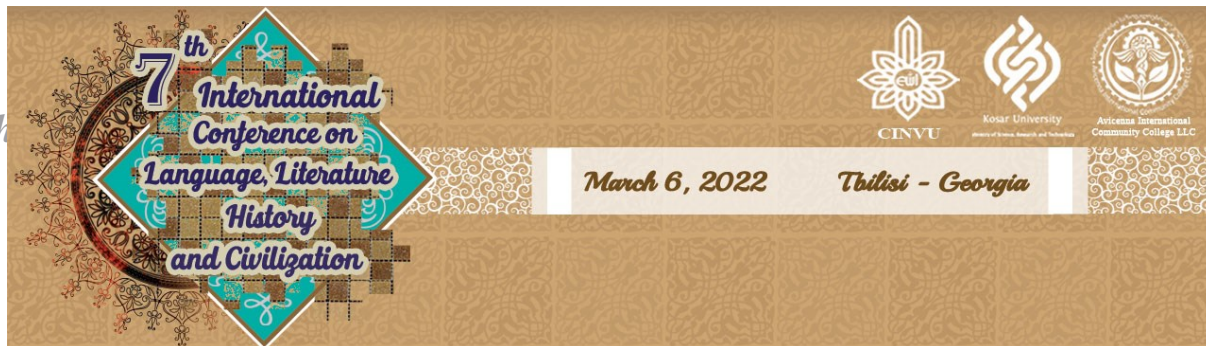
- پیکر نگاری شاهزادگان قاجاری که در دیوارهای زیر گنبد اجرا شده اند و به دلیل رطوبت آسیب فراوانی دیده اند.

در نقاشی قاجار چهره‌های انسانها کاملاً سه بعدی نیستند، بلکه با کمی سایه روشن حرکت به سمت سه بعدی را آغاز کرده‌اند. زیرا دید ذهنی نگارگران گذشته تا حدودی در این تصاویر حفظ شده است، به طوری که تقریباً اغلب چهره‌ها شبیه به هم اجرا شده‌اند. در نقاشی‌های دوره قاجار زنان با چهره بیضی، موهای بلند و موج با بته جقه و تزیینات مروارید، چشمان درشت و خمار، ابروهای کمانی و پیوسته، دستهای ظریف حنا بسته، کمر بار یک و پایین تنه بزرگ به تصویر کشیده شده‌اند. چهره‌های مردان نیز همچون زنان با چشمان درشت، ابروهای کمانی و پیوسته، ریش بلند، موهای کوتاه و کلاه قاجار به تصویر درآمده‌اند. در مواردی حتی تمایز چندانی از نظر ظاهر میان چهره مردان و زنان وجود ندارد.» (گودرزی، ۱۳۸۴: ۶۹)

تاج، سرپوش، کلاه یا حلقه‌ای زینتی معمولاً از زر و جواهرنشان که ملکان، ملکه‌ها، شاهان و مانند آنان در بعضی آیین‌های رسمی به عنوان نشانه و نماد سلطنت بر سر می‌گذارند. با آن که چهره‌ها از سه رخ تصویر شده‌اند و از اصول ثابت زیبایی‌شناسی قاجاری پیروی می‌کنند (چشمان درشت بادامی، لبهای کوچک، ابروهای پر و پیوسته و غیره، ولی با این وجود چهره‌ها از هم متفاوت هستند. حمایل شانه‌ها، بازوبندها و دستبندها؛ کمر بند، قمه و شمشیرها، همه جواهرنشان و مرصع به تصویر کشیده شده‌اند. یک ریشه مروارید غلطان و درشت از یک سوی شانه شاهزادگان مانند حمایل انداخته شده است.

یک دسته شرابه مرواریدی موسوم به قوتاز، از کمر شاهزادگان آویخته است. در زیر پای آنان فرش یا مسندی نیست و فقط نمایی از پنجره یا ایوان در پشت سر آنهاست. تعداد نقاشی‌های سالم از شاهزادگان بسیار اندک است که با مرمت آنها و بازسازی برخی از قسمت‌ها، قابل مشاهده هستند. در بخش بالایی این قاب‌های محرابی شکل، نام شاهزاده درون ترنج کوچکی در محدوده سر، خوشنویسی شده است ولی نامی از نقاش به میان نیامده است. تنها نام سه شاهزاده قاجاری قابل خوانش است که شامل اسامی میرزا فتح الله، میرزا ملک شاه و میرزا علیرضا می‌شود. در نقاشی شخصیت‌های شاهزادگان، علاوه بر تاج بزرگ مرصع (با ۶ لبه یا کنگره‌ای)، تزیینات لباسها بیش از نقوش پارچه‌ها و حتی شبیه‌سازی چهره‌ها رعایت شده است. (همان)

«در دوره فتحعلی شاه، نوعی کوشش عامیانه برای نوآوری، غلبه بر رنگهای خانواده قرمز، بهره‌گیری از زیرساخت‌های سنتی به صورت سطحی و جایگزین کردن عناصر طبیعی به جای آنها، تاثیر از فضای تجملی و ملموس عادی و به کارگیری آنها در تزیین بناهای مذهبی نیز در آثار هنر دوره قاجار به چشم می‌خورد.» (همان، ۶۷)

پیکر نگاری شاهزادگان فتحعلی شاه در بخش پایینی تویزه های بین طاقها در شاهنشین کوشک فتحعلی شاهی. ماخذ: خبرگزاری تسنیم

- در بخش شاهنشین اثری کم مایه نیز از تصویر چشم اندازها نیز به چشم می خورد. به نظر می رسد که در گذشته تصاویر برخی از بانوان اروپایی نیز در این کوشک وجود داشته که هیچ اثری از آن برج مانده است.

۴-۲- **تزیینات حوضخانه:** بخشی از کوشک فتحعلی شاه، مربوط به فضای حوضخانه است که در بالای حوض جوشان آن یک طاق گنبدی تعبیه شده که شبیه چهارطاقی است. با مشاهده تصاویر قدیمی درمی یابیم که این نقاشی های این طاق به شدت آسیب دیده و نمای محوی از نقاشی های اصلی بر جا مانده است. در مرمت سال ۱۳۸۰ ه.ق، این نقاشی ها مرمت، تثبیت و بازنگاری شد. از امضای قاب رامشگران در حضور شاه، نام استاد رضا منصوریان و شاهین دبیری به چشم می خورد. یکی از موضوعاتی که در بنای کوشک فتحعلی شاهی اجرا شده، داستان های کلیله و دمنه است. صحنه های این داستان نیز با رنگ آبی روی زمینه سفید اجرا شده است. استفاده از نقوش فیل، شغال، روباه، شیر، آهوها در مزغزار، شکارچی و دورنمایی از کاخها و کوشک های سلطنتی درون قاب های ترنجی شکل و یا به شکل برگ چنار، مرسوم بوده است.

۴-۲-۱- **مجالس روایتی قسمت حوضخانه:**

در سقف حوضخانه کوشک فتحعلی شاهی درون قاب هایی که از ترسیم شمسه ترنجدار پدید آمده به تناسب به صورت یکی در میان از موضوعات روایتی و نقوش سنتی ختایی ها به همراه اسلیمی استفاده شده است. ترکیب قاب هایی با نقاشی به رنگ آبی و قاب هایی با زمینه شیری و نقوش مجرد اسلیمی لنگری و قاب هایی با نقوش اسلیمی و ختایی، مجالس فراهم آورده تا نقوش پرکار روایتی خود را بهتر نشان دهند.

نمای حوضخانه و دیوارنگاره آبی و سفید سقف آن

در میان اشکال ترنجی دوره شمسه مرکزی در سقف داخلی گنبدی کوشک فتحعلی شاهی، ۱۳ مجلس به تصویر کشیده شده، در حال حاضر موجود است که شامل موارد ذیل است:

- مجلس خلوت بزم شاهی با حضور بانوان نوازنده (دف، تار، کمانچه و تنبک)

- مجلس خلوت بزم شاهی با حضور رقصندگان زن و یک کمانچه نواز مرد (به همراه شاهزادگان)

- شکار گراز با باز و سگهای شکاری در دشت

- نظاره شکار شیر توسط شاهزاده در محضر شاه و همراهان

- شکار آهو توسط شکارچیان با نیزه و تیرو کمان در دشت

- آب تنی شیرین و اولین دیدار خسرو و شیرین

- اولین دیدار شیرین و فرهاد در کوهستان به همراه ندیمه ها

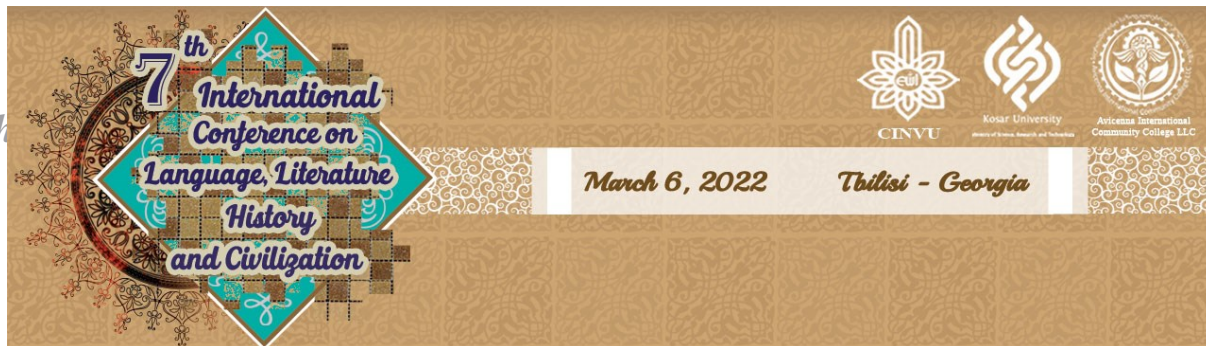
- بند بازی (لافند بازی) همراه با گروه نوازندگان و معرکه گیران

- لیلی و قیس (کودک) در مکتب درس

- لیلی و مجنون (نیمه برهنه) در مرغزار در کنار حیوانات وحشی

- وارد شدن یوسف به مجلس مهمانی ذلیخا و مدهوش شدن بانوان

- پذیرفتن خوردن شراب شیخ صنعان در حضور دختر ترسا و مریدان شیخ

- دعوی دو مادر بر سر طفل پسر در محضر قاضی

نحوه قرار گرفتن سه مجلس شکار اهو، لافندبازی و وارد شدن یوسف به مهمانی ذلیخا

5- جلوه‌های مکتب نقاشی قاجاری بر دیوارنگاره های بناهای این دوره:

در قرن سیزدهم، از یک طرف جامعه بالقوه خواستار یک تحول اجتماعی و فرهنگی بود و مکتب قاجار که به گونه-ای از سنت‌های مینیاتور ایرانی مایه گرفته بود دیگر از نظر محتوا و شکل توان ادامه دادن نداشت، از طرف دیگر نفوذ فرهنگی غرب که از زمان صفویه آغاز شده بود، در این زمان به مرحله‌ای رسیده بود که بتواند بر فکر و ذوق بسیار از هنرمندان سایه افکند (جعفری، ۱۳۸۷: ۶۸).

مکتب نقاشی دوره قاجار، به عنوان سبکی منسجم از جایگاه ویژه‌ای در نقاشی ایران برخوردار است که همه ویژگی‌های موضوعی و کاربردی یک مکتب نقاشی را نیز دارد. این شیوه بیشتر از تلفیق ویژگی‌های هنر نقاشی سنتی ایرانی با عناصر و شیوه‌های از نقاشی اروپایی شکل گرفت که به نام فرنگی‌سازی شهرت یافت و نمونه‌های آن از دوره صفویه آغاز شده بود.

«نقاشی دوران زند که خود ادامه دهنده سنت فرنگی‌سازی صفوی بود، با مختصر تغییری به دوره قاجار انتقال یافت. می‌توان گفت که مکتب موسوم به قاجاری در واقع از دوره کریم‌خان‌زند آغاز شد. در زمان فتحعلی‌شاه شرایط برای تجدید حیات هنر درباری مناسب بود. شاه قاجار شماری از برجسته‌ترین هنرمندان را در پایتخت (تهران) گرد آورد و آنها را به کار نقاشی پرده‌های بزرگ اندازه، برای نصب در کاخ‌های نوساخته گماشت.» (پاکباز، ۱۳۸۶: ۱۵۰)

همین ساخت پرده‌های بزرگ از پیکره‌های شاهان و شاهزادگان و یا مناظر غربی به تزئینات دیواری کوشک فتحعلی‌شاهی نیز راه یافت و به طور کلی در این دوره نقاشی دیواری بسیار رواج یافت.

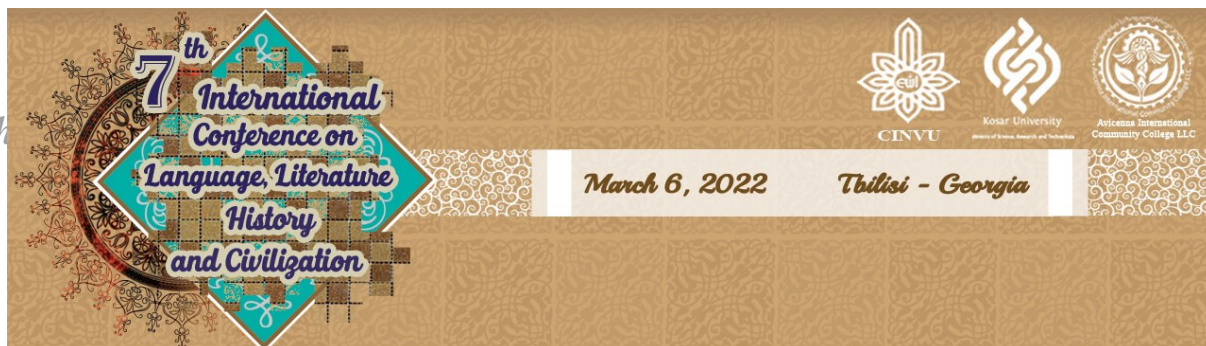

تزیینات این دوره در حالی که متأثر از تزیینات اروپایی است و تلفیق آن با نقوش سنتی ایرانی، آن را دگرگون ساخته و به آن جلوه‌ای ایرانی بخشیده است. توجه به نوآوری و ساده‌سازی تزیینات، عدم توجه به کمپوزسیون، اهمیت جزء بر کل و تقابل دو رویکرد واقع‌گرایی و خیال‌پردازی در طرحها و تصاویر، از ویژگی‌های کلی تزیینات این دوره است.

۶- نتیجه‌گیری

رویکرد نقاشان درباری به زندگی درباریان، نگاهی تجملی و در عین حال سطحی است که با مسائل و امور معینی از زندگی سر و کار دارد. نقاشان شاه و درباریان را به گونه‌ای تصویر کرده‌اند که گویی از سایر جنبه‌های زندگی فارغ است و هرگاه از امور کشور فارغ شود تنها می‌تواند به بزم و شکار پردازد. ولی داستانهایی که در ادبیات ایرانی می‌آید متفاوت است و قصه‌هایی از عشق و محبت و مشکلاتی که در پس آن حادث می‌شود اشاره دارد. نقاشی‌های روایی به رنگ آبی و سفید در کنار قاب بندی‌های درون رنگهای گرم تر مانند اخراپی تیره، لاجوردی، سبز و زرد، درون رسمی بندی‌های زیر گنبد، فضایی را به وجود آورده تا گردشگران در هر کجای حوضخانه بیاستند، قادرند این نقاشی‌های چشم نواز را ببینند. نقاشی‌ها که با رنگ آبی روی زمینه سفید اجرا شده و شامل ۱۲ مجلس است همه برگرفته از ادبیات ایرانی است و به قصه‌هایی می‌پردازد که همیشه بر سر زبانها بوده و فراموش نشده‌اند. در میان هر دو نقاشی یک قاب بزرگتر (شبهه یک چهارم شمسه) وجود دارد که مجالس لیلی و مجنون، یوسف و ذلیخا، شیخ صنعان و دختر ترسا و دو مادر نقاشی شده است. تمامی مجالس سخن از عشق دارد. یکی عشق زمینی، یکی عشق آسمانی و دیگری عشق مادر به فرزند است. لازم به ذکر است با این که شاهان قاجاری، تمایلات مذهبی قوی داشتند، ولی در این کوشک از نگاره‌ها و موضوعات مذهبی استفاده نشده است.

مراجع

- [۱] پاکباز، روئین، نقاشی ایران از دیرباز تا امروز. نشر نارستان. ۱۳۷۸
- [۲] تحویدار اصفهان، میرزا حسین خان.. جغرافیای اصفهان. به کوشش منوچهر ستوده. دانشگاه تهران. ۱۳۴۲
- [۲] جعفری، پرستو، نقاشی ایران از دوره تیموری تا پایان قاجار. کتاب ماه هنر. ۱۳۸۷.
- [۴] حاتم، جمشید، نگاهی به نقاشی قاجار. دو فصلنامه تخصصی هنرهای تجسمی نقشمایه، شماره دوم. ۱۳۸۷،
- [۵] دهقانی، رضا.. تاریخ مردم ایران در دوره قاجار تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب پارسه. ۱۳۹۲.
- [۶] فلور، ویلم. نقاشی دیواری دوره قاجار. ترجمه علیرضا بهارلو. تهران: نشر پیکره. ۱۳۹۵.
- [۷] گودرزی، مرتضی. تاریخ نقاشی ایران. تهران: سمت. ۱۳۸۴.
- [۸] نراقی، حسن. آثار تاریخی کاشان و نظنز. تهران: انجمن آثار ملی. ۱۳۴۲.
- (سایت کاشان. جمعه ۱۴ فروردین ۱۳۹۴)
- [۹] <http://www.kashan.ir/Kashan/Fa/Content/25/37>
- [۱۰] <http://tourism.doctv.ir/content/global-heritage/120> - (شبکه مستند سیما، ۱۳۹۶)
- [۱۱] http://flymalek.com/fa/user/temp.php?irantech_parvaz=newsdetail&detail=20
- [۱۲] <https://memarnet.com/fa/node/1652>